

ЗМІСТ ТА ВИТОКИ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ

CONTENTS AND CUTS OF INTERESTING THE RIGHT AS A COMPOSITION LEGAL DISCUSSION

**Письменна О.П.,
к.ю.н., доцент,**

**доцент кафедри історії та теорії держави і права
та адміністративного права**

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Статтю присвячено аналізу підходів до змісту та витоків тлумачення норм права та актуальності тлумачення права в сьогоденні. Охарактеризовані значення тлумачення норм, оскільки без всебічного і глибокого розуміння змісту правових норм неможливе правове регулювання суспільних відносин, забезпечення демократії, економічної та політичної свободи особистості, утвердження законності і правового порядку.

Ключові слова: тлумачення права, нормативно-правові акти, міжнародні та європейські цінності і стандарти, реалізації норм права.

Статья посвящена анализу подходов к содержанию и истоков толкования норм права и актуальности толкования права в настоящем. Охарактеризованы значение толкования норм, так как без всестороннего и глубокого понимания смысла правовых норм невозможно правовое регулирование общественных отношений, обеспечение демократии, экономической и политической свободы личности, утверждение законности и правового порядка.

Ключевые слова: толкование права, нормативно-правовые акты, международные и европейские ценности и стандарты, реализация норм права.

The article is devoted to the analysis of approaches to the content and origins of the interpretation of the law and the relevance of the interpretation of law in the present. The values of the interpretation of norms are characterized as without a comprehensive and deep understanding of the content of legal norms impossible legal regulation of social relations, the provision of democracy, economic and political freedom of the individual, the establishment of legality and legal order.

The changes that Ukraine is experiencing today need quality legislation, since it is indisputable that the exit of our country from the crisis and the continued effectiveness of the initiated reforms depend not only on what the laws and regulations will be adopted, but how perfect they will be, but also to a large extent on how they will be perceived by society, how they will be implemented in practice.

Recently, cases of restrictive interpretation of the law, due to the lack of experience, and often the due professionalism of the subjects of normative interpretation, became quite common, and the number of normative explanations of executive bodies increased. Often, the content of normative legal acts is clarified by bodies that do not have this right in accordance with the law, which, in turn, leads not only to duplication of powers, but also to an increase in the number of clarifications that differ in interpretation of the content of legal acts.

Therefore, the relevance of the research is also determined by the needs of theoretical study of origins and historiography of approaches and substantiation of the interpretation of the rules of law by scholars of different historical epochs. The unity of understanding and realization of the norms of law is achieved through their interpretation by the authorized entities in the context of international and European values and standards. Accuracy of understanding of legal norms has a significant impact on the socio-economic development of the state, because a norm that is not correctly interpreted can cause significant damage to various spheres of public life.

Key words: interpretation of the law, normative legal acts, international and European values and standards, implementation of the norms of law.

Зміни, які сьогодні переживає Україна, потребують якісного законодавства, адже незаперечним є той факт, що вихід нашої країни з кризи та подальша ефективність розпочатих перетворень багато в чому залежать не лише від того, які будуть прийняті нормативно-правові акти, наскільки досконалими вони будуть, але й значною мірою від того, як їх сприйматиме суспільство, як вони будуть реалізовуватись на практиці.

Єдність розуміння та реалізації норм права досягається завдяки їх тлумаченню уповноваженими суб'єктами в контексті міжнародних та європейських цінностей і стандартів. Точність розуміння правових норм має вагомий вплив і на соціально-економічний розвиток держави, адже норма, яка не вірно витлумачена може нанести суттєвих збитків різним сферам суспільного життя.

Отже, загально-теоретичні засади питання про тлумачення права – це ще й питання про правосвідомість, про те, наскільки доступним для суспільства є видані норми. Як відомо, суспільні відносини, які охоплюють правові норми вирізняються своєю диференціацією, – це політична, економічна, соціальна, гуманітарна та інші сфери. Так чи інакше, всі ці напрямки суспільної дійсності регулюються нормами. Таким чином, тлумачення – це не просто з'ясування змісту права як такого, а і сфери правового регулювання, зокрема і соціально-економічної, яку пронизує ціла система нормативно-правових актів, що

об'єднуються в окремі галузі. Точність розуміння правових норм має вагомий вплив на соціально-економічний розвиток держави, адже норма, яка невірно витлумачена, може нанести суттєвих збитків різним сферам суспільного життя. Враховуючи особливу важливість та суспільну цінність вказаного питання, необхідність точного і компетентного тлумачення постає особливо гостро, адже зрештою це все є запорукою благополуччя народу.

Єдність розуміння та реалізації норм права досягається завдяки їх тлумаченню уповноваженими суб'єктами в контексті міжнародних та європейських цінностей і стандартів.

Значення тлумачення норм права істотно зростає в ході підвищення рівня ефективності механізму правового регулювання. Без всебічного і глибокого розуміння змісту правових норм неможливе правове регулювання суспільних відносин, забезпечення демократії, економічної та політичної свободи особистості, утвердження законності і правового порядку.

Тому тлумачення норм права повинно забезпечити чітке та однакове застосування нормативно-правових актів і сприяти встановленню принципу верховенства права та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Останнім часом досить поширеними стали випадки обмежувального тлумачення норм права, що зумовлено відсутністю досвіду, а нерідко й належного професіоналізму суб'єктів нормативного тлумачення, збільшується кількість нормативних роз'яснень органів виконавчої влади.

Часто роз'яснюють зміст нормативно-правових актів органи, які не мають на це право відповідно до закону, що, у свою чергу, призводить не лише до дублювання повноважень, а й збільшення кількості роз'яснень, які неоднаково тлумачать зміст нормативно-правових актів. Тому актуальність дослідження зумовлюється також потребами теоретичного дослідження історіографії підходів та обґрунтувань тлумачення норм права науковцями різних історичних епох.

Метою дослідження є комплексний аналіз правових підходів до розуміння тлумачення норм права.

Проблематику тлумачення норм права була розпочата ще дореволюційними вченими, такими як: Є.В. Васильковський, М.А. Гредескул, Ю.С. Гамбаров, М.М. Коркунов, Д.І. Мейер, Л.І. Петражицький, Й.О. Покровський, І.Я. Фойницький, Г.Ф. Шершеневич. У радянський період дана проблема отримала більш поглиблений розвиток у працях С.С. Алексєєва, М.М. Вопленка, П.С. Елькінда, Т.Я. Насирової, П.О. Недбайла, А.С. Піголкіна, О.Ф. Черданцева та інших учених. На сучасному етапі важливий внесок у дослідження проблеми нормативного тлумачення зробили фахівці загальної теорії права та галузевих юридичних наук.

Термін «тлумачення» (*interpretatio*) латинського походження і має багато значень. Тлумачення в самому широкому значенні розуміють як пізнавальний процес, який направлений на пояснення явищ природи або суспільного життя. Більш точно тлумачення розуміють як пояснення виразів, формул, символів, тощо.

Тлумачення нормативно-правових актів – це з'ясування і роз'яснення їх суті. Це означає переклад абстрактних приписів норм права більш зрозумілою і доступною мовою конкретних понять і висновків. Цим поняттям охоплюється єдність двох процесів: усвідомлення та роз'яснення змісту норм права.

Хоча тлумачення права здійснюється і в процесах правотворчості, систематизації правових норм та інших юридичних процесах, особливе місце воно посідає в процесі реалізації нормативно-правових актів. Реалізація норм права не може обійтися без установлення їх справжньої суті, розкриття точного змісту і призначення, виявлення істинної юридичної природи і сили, які містяться в цих нормах, величчя, масштабів поведінки і засобів їх забезпечення.

У теоретичній літературі немає однозначного розуміння терміну «тлумачення права», «тлумачення норм права», їх об'єму, змісту. Тлумачення права, на думку А.С. Шабурова, – це інтелектуально-вольова діяльність зі встановлення первинного змісту правових актів з метою їх реалізації і вдосконалення. А.С. Погорілкин визначав тлумачення норм права як діяльність державних органів, посадових осіб, громадських організацій, спрямовану на встановлення змісту норм права, на розкриття вираженої в них волі соціальних сил, які перебувають при владі.

А.В. Осінов визначав тлумачення права як складну і багатогранну діяльність різних суб'єктів, яка являє собою інтелектуальний процес, направлений на пізнання і роз'яснення правових норм. На думку В.М. Сірих, «тлумачення – це пізнавальна діяльність, що реалізується з метою встановлення змісту норми». Р.В. Енгібарян і Ю.М. Краснов пишуть: «Діяльність, направлена на встановлення змісту юридичних норм, називається тлумаченням норм права». Це найкоротше визначення норм права яке давали в юридичній літературі.

Тлумачення норм права формувалося історично, тому першим поштовхом до становлення вчення про тлумачення законів слугувала діяльність юристів Стародавнього Риму. Саме тому, ймовірно, вперше постають деякі питання динамізму під час тлумачення юридичних норм. Із цього приводу М. Боголепов зазначав: «Укладачі законів XII таблиць могли упустити з поля зору деякі відносини, а наступний за законом XII таблиць час міг створити зовсім нові відносини чи змінити старі. Законодавство в ті часи

порівняно рідко приходило на допомогу потребам часу». Тлумачення законів XII таблиць, за допомогою якого вдавалося усувати прогалини тодішнього законодавства, – чи не найперший в історії приклад еволюційного тлумачення юридичних норм. Юристи Стародавнього Риму були добре обізнані в риторичі, вміли маніпулювати текстом, переконуючи суд у необхідності прочитання закону – залежно від потреб клієнтів.

Імператор Юстиніан у VI ст. н. е. заборонив тлумачення своїх Дигестів, бо всі неточності, на його думку, були усунуті, і не залишилося підстав для сумнівів. Буржуазні ідеологи періоду сходження буржуазії до влади (Ш. Л. Монтеск'є, Ч. Беккарія, Ж.-П. Марат) вимагали точної відповідності букві закону, заперечували тлумачення закону судами. Це була своєрідна реакція на сваволлю феодального суду. Прийшовши до влади, буржуазія наділяє суд правом тлумачити закон відповідно до його «духу» і «розуму». Це право було зафіксовано уже в Кодексі Наполеона. [6, с. 12–24].

Наука тлумачення, що отримала назву герменевтики, скомпрометувала себе тривалою нездатністю здійснити ті надії, які вона породила. Ф. К. ф. Савіньї у першій половині XIX століття давав наступну оцінку юридичній герменевтиці: «Тлумачення є мистецтвом, опануванню яким сприяють наявні в достатку зразки стародавнього і нового часу. Незрівнянно більш слабким є те, що опрацьоване до цього як теорія тлумачення. Ця недостатність сучасної теорії – випадкова; але не слід вводити себе в оману стосовно значення подібної теорії взагалі, навіть найкращої, бо це мистецтво так же мало, як і будь-яке інше, може передаватися і придбаватися через посередництво правил. Але ми можемо шляхом вивчення кращих зразків дізнатися, у чому полягає їх перевага; тим самим ми можемо опрацювати в собі почуття до того, що має значення для будь-якого тлумачення, і навчитися спрямовувати наші зусилля в належний бік. До цього, а також до уникнення деяких хибних шляхів, зводиться все, що ми можемо надіятися придбати за допомогою теорії в цьому мистецтві, як і в будь-якому іншому».

Учень Ф. К. ф. Савіньї, Г. Ф. Пухта услід за своїм учителем писав: «З правил критики і тлумачення утворилась особлива наука, юридична герменевтика, зазвичай вельми поверхнева, безплідна, така, що не проникає в суть справи, суха дисципліна. Однак, крім здорового глузду, вся юриспруденція має бути герменевтикою... Від крайностей юриста мають охороняти здоровий глузд, юридичний такт і розум; зовнішні ж правила корисні тільки для слабких голів, урятовуючи їх від самостійного мислення. Але таким особам краще за все не братись за тлумачення» [8, с. 752].

Г. Гроцій у главі 16 «Про тлумачення» праці «Про право війни і миру. Три книги, в яких пояснюються природне право і право народів, а також принципи публічного права» [3, с. 869] розкриває сутність розширювального та обмежувального тлумачення законів. Ф.К. Савіньї виділив і проаналізував чотири типи юридичної інтерпретації: граматичний (встановлює зміст слів і пропозицій); систематичний (дає розуміння даного закону виходячи з змістової єдності інших існуючих законів); історичний (акцентує увагу на історичних умовах прийняття і застосування закону); телеологічний (виявляє сенс і мету закону). Праці цих учених мали особливий вплив на розвиток вітчизняної юридичної науки кін. XIX – поч. XX ст. Як зазначає М. Авенаріус, учні Ф.К. Савіньї відзначали необхідність методологічної розробки проблем інтерпретації правових текстів [1, с. 108–118].

Іншу думку висловлював Р. ф. Герінг: «Задовго до появи будь-якої науки юридичний інстинкт, що керується невиразним, але правильним уявленням, уже взявся за цю задачу; з яким успіхом – про це красномовно свідчить стародавнє римське право. Мистецтво і в галузі науки з'являється раніше науки, тому що мистецтву достатньо

і однієї здогадливості простого почуття або інстинкту, в той час як наука починається тільки з пізнання» [8, с. 752].

Отже, в міру накопичення знання мистецтво тлумачення повинно поступатись науці, зрозуміло, якщо ця наука розвивається.

Більш правильною, але також неприйнятною, є думка Аскареллі, яку наводять Р. Даві і К. Жоффре-Спінозі: «Тлумачення – це більше, ніж наукова діяльність, це – прояв мудрості. Наше завдання – щоб право зводилось більше до мудрості, ніж до науки».

До 1917 року розробкою проблеми тлумачення права займалися такі вчені, як: Є.В. Васьковський, М.А. Гредескул, Ю.С. Гамбаров, М.М. Коркунов, Д.І. Мейер, Л.І. Петражицький, І.А. Покровський, І.Я. Фойницький, Г.Ф. Шершеневич та ін. Цінним у цих працях є аналіз автентичного та легального тлумачення, як різновидів нормативного тлумачення.

Вагомий внесок у розробку проблеми тлумачення в дореволюційний період зробив видатний український вчений-правознавець, кандидат природничих наук, магістр права, професор кафедри цивільного права та судочинства Харківського університету М.А. Гредескул. У праці «До вчення про реалізацію права. Інтелектуальний процес, що необхідний для реалізації права» (1900), вчений визначає тлумачення як інтелектуальну операцію, що застосовується для з'ясування норм права для себе, а його метою є встановлення істинного змісту закону, тобто істинної волі законодавця, яка виражається в тексті закону. М.А. Гредескул підкреслював необхідність розмежування тлумачення, заповнення прогалін та конкретизації, наголошуючи, що це абсолютно різні розумові процеси, причому тлумачення завжди має передувати заповненню прогалін у праві, а конкретизація – це функція суду, яка полягає у розпізнанні права у кожному конкретному випадку. Особливе місце в праці М.А. Гредескула займає питання тлумачення за аналогією, яке має відмінну природу від тлумачення норм права. Тлумачення норм права – це пояснення змісту норми права, а тлумачення за аналогією – це пояснення щодо застосування норми до конкретного випадку, що нею непередбачений. При цьому автор не згадує про нормативне тлумачення, проте визначає його суб'єктів. Так, М.А. Гредескул наголошує, що основною компетенцією єдиного касаційного суду є приведення законів до єдиного розуміння для їх практичного застосування, а тлумачення норм цим органом, автор називає «законним» [2, с. 235]. На його думку, надання права тлумачити закони різним судовим палатам призведе до появи суперечливих тлумачень одного і того ж самого закону, а цього допускати не можна, оскільки сила закону залежить від однакового його розуміння і застосування. Варто зауважити, що М.А. Гредескул негативно ставився до можливості тлумачення своєї волі самим законодавцем у різних актах чи пам'ятках, які допомагають зрозуміти, що саме він мав на увазі. Волею законодавця слід вважати лише те, що представник і носій законодавчої влади виражає у тексті самого закону. Крім цієї волі, законодавець може мати свої переконання, побажання, погляди – все це може бути відображено в писемних документах, пам'ятках, але ганебно надавати таким пам'яткам силу закону. До таких автор відносить наприклад, Височайші відзначення, які часто публікувалися для широкого загалу і виражали особисті переконання монарха. Звичайно, М.А. Гредескул не заперечує авторитет цих актів, але зазначає, що вони не можуть конкурувати із законом і доповнювати його [2, с. 235].

Отже, в дореволюційний період законним визнавалось лише тлумачення касаційного суду. При цьому роз'яснення своєї волі самим законодавцем, на думку М.А. Гредескула, не допускалось. Маємо зазначити, що в Україні за загальним правилом при вирішенні справ не припустимими є посилання на судові рішення, що вже були прийняті, в тому числі і Верховним Судом України. Разом з тим, постанови Пленуму ВСУ, не будучи офіційним джерелом права на практиці широко використовуються суддями при

вирішенні справ, що свідчить про авторитетність джерела і визнання суб'єкта тлумачення.

Однією із найвизначніших праць даного періоду, що присвячена проблематиці тлумачення законів, стала монографія професора Є.В. Васьковського «Керівництво до тлумачення і застосування законів. Для початківців юристів» [2, с. 235]. Автор даної праці визнає найважливішим напрямом розвитку вітчизняної юридичної науки подальшу розробку, теоретичне осмислення, побудову і класифікацію наукових методів тлумачення і застосування правових норм, заснованих на загальних принципах філософської герменевтики. Є.В. Васьковський, досліджуючи питання про види тлумачення, наголошує, що єдиним обов'язковим видом тлумачення є легальне (законне) тлумачення, яке він визначає як формально-обов'язкове роз'яснення змісту норм і виділяє чотири його види:

1) автентичне (коли законодавець встановлював норму, яка роз'яснювала зміст іншої – незрозумілої норми); 2) узуальне (що є юридичним звичаєм, оскільки становить суди в дореволюційний період, як правило, розглядали справи, посилаючись на місцеві звичаї); 3) роз'яснення касаційних департаментів сенату; 4) постанови, розпорядження та циркуляри вищих органів адміністративної влади [5, с. 28]. Перш ніж почати тлумачити норму, юрист повинен переконатися чи не існує її легального тлумачення. За відсутності легального тлумачення юрист має самостійно дослідити зміст норми та розтлумачити її. Отже, аналіз видів легального тлумачення у вищезгаданій праці дозволяє зробити висновок, що Є.В. Васьковський легальним називав тлумачення, яке в сучасній юридичній доктрині називається нормативним. Наприклад, згідно зі ст. 7 ЗУ «Про Конституційний суд України» до повноважень КСУ належить офіційне тлумачення Конституції України. І таки справді, якщо уже має місце окрема позиція повноважного органу, то тлумачення може далі здійснюватися хіба що у рамках наукових інтерпретацій.

Протилежною була точка зору М.М. Коркунова, який у підручнику

«Лекції по загальній теорії права» дав визначення легального тлумачення, як роз'яснення, що встановлюється звичаєм (узуальне) або законодавцем (автентичне), яке базується не на розумності, а авторитеті звичаю чи законодавчої влади та зауважив, що тлумачення можливе лише як доктринальне, оскільки, узуальне тлумачення – це не що інше, як звичай, а автентичне – це закон [4, с. 364].

Отже, розділяючи погляди Ф.К. Савиньї, учений негативно ставився до легального тлумачення, і, на відміну від Є.В. Васьковського, не визнавав його обов'язкової сили.

Поділяючи думки М.М. Коркунова щодо легального тлумачення, Є.М. Трубецької у праці «Лекції з енциклопедії права» наголошував, що автентичне тлумачення – це і є, по суті, новий закон. Істинне ж тлумачення повинно звертати увагу на редакційні помилки і виправляти їх, керуючись загальним духом закону, тобто тією думкою, що при його створенні мав на увазі законодавець. Тому якщо законодавець виражає її занадто загально, має застосовуватись обмежувальне тлумачення (*interpretatio restrictiva*), а якщо занадто стисло – то розширювальне (*interpretatio extensiva*) [11, с. 227]. Проте дослідник не розкриває сутність цих видів тлумачення. Можемо зробити висновок, що така позиція можливо у сучасних умовах не є вичерпною, втім має свою логіку. У сучасній правовій реальності існують окремі органи та організації, які займаються доктринальним тлумаченням, яке може бути навіть обов'язковим для врахування. Наприклад, усім відома Венеціанська комісія (Європейська комісія за демократію через право), яка є дорадчим органом Ради Європи, але її висновки щодо українських законопроектів відображають позицію європейського співтовариства щодо нашої системи права і безпосередньо впливають на конструктивну півпрацю. Тому такі висновки наш законодавець обов'язково врахо-

вує. Або можемо звернути увагу на Управління правової експертизи КСУ, яке теж надає висновки щодо окремих положень, які мають ознаки доктринального тлумачення [10, с. 40].

На відміну від інших учених, Д.І. Мейер у праці «Руське цивільне право» вдається до порівняльного аналізу автентичного (законного) та доктринального тлумачення. Істотною відмінністю між цими видами тлумачення, на думку автора, є те, що автентичне або законне тлумачення може нехтувати всіма законами логіки, тоді як тлумачення наукове або доктринальне має здійснюватися з суворим дотриманням цих законів. Як законодавець має право видати новий закон, що відрізняється від попереднього, так і може надати йому змісту, якого він раніше не виражав. Тобто будь-яке тлумачення, що здійснюється законодавцем, буде мати юридичну силу, оскільки його тлумачення і є закон. Проте Д.І. Мейер вважав, що закон повинен тлумачитися буквально, а широке тлумачення закону часто надає словам такого змісту, якого вони не виражають, тому широке тлумачення є спотворенням закону [7, с. 715]. Поряд із автентичним та доктринальним тлумаченням він виділяв ще й тлумачення закону касаційними судами. Проте автор підкреслював, що зазначений вид тлумачення можна відносити як до доктринального, так і до автентичного, оскільки касаційний суд з приводу окремих випадків роз'яснює зміст законів, що неправильно розтлумачені нижчими судами, прагнучи внести одноманітність щодо їх розуміння. Ці роз'яснення є обов'язковими для нижчих судів. Розглядаючи дані питання, Д.І. Мейер порушив дуже важливу наукову проблему про межі тлумачення закону та межі його застосування. На його думку, обов'язковість рішень касаційного суду не може виходити за межі судочинства. На жаль, учений так і не розвинув цю ідею. Зараз можемо стверджувати, що такі думки щодо виокремлення тлумачення касаційними судами знайшли свою підтримку в сучасному українському правовому дискурсі. Прикладом тому слугує те, що постанови Пленуму Верховного суду України хоч і не є джерелом права, втім майже завжди виконуються судами при посиланні на них.

До проблеми тлумачення законодавства касаційними департаментами сенату звертався і Г.Ф. Шершеневич. У праці «Підручник руського цивільного права» учений зазначав, що тлумачення касаційних департаментів сенату підлягають опублікуванню, що забезпечує однакове розуміння змісту законів та правильне їх застосування. Проте він наголошував, що вони не є обов'язковими, хоча сенат авторитарно надає їм юридичного значення, приписуючи їм цю властивість. Підсумовуючи дані положення,

Г.Ф. Шершеневич робить досить суперечливий висновок, що учені-юристи одностайно заперечують юридичну обов'язковість касаційних [5, с. 28].

Хоча, як було уже вище зазначено, Є.В. Васильковський розглядав роз'яснення касаційних департаментів сенату як різновид легального (законного) тлумачення.

Так справді, як уже згадувалось, офіційно говорити про обов'язковість рішень касаційних судів до виконання не доводиться, втім сам орган може мати такий значний авторитет, що виробляється негласне правило дотримання і визнання його позицій.

На відміну від вищезгаданих учених, Л.Й. Петражицький звертає увагу на питання про об'єкт тлумачення. На його думку, тогочасна юриспруденція плутає норми права з нормативними фактами, і тому тлумачення перетворюється на тлумачення норм права. Насправді об'єктом тлумачення є не норми права, а нормативні факти – тобто різні законодавчі висловлювання, оскільки з одного нормативного факту, взятого окремо або разом з іншими, можна вивести безліч різних норм права. Л.Й. Петражицький, розділяючи загальноприйняту у той період класифікацію видів тлумачення на легальне та доктринальне, вважав, що легальне тлумачення передбачає встановлення нової обов'язкової норми (нового авторитетно-нормативного факту). Підсумовуючи викладені положення, вчений зазначає, що легальне тлумачення, яке полягає у встановленні змісту думки законодавця, яка виражалася в нормативному факті, шляхом фіксації її обсягу та обробки, перешкоджає довільним тлумаченням законодавчих висловів на користь тієї чи іншої сторони. Легальне тлумачення спрямоване на уніфікацію правовідносин, очищає позитивне право від розбіжностей і конфліктів [9, с. 608].

Отже, дореволюційними вченими було закладено міцне теоретичне та методологічне підґрунтя для подальшої розробки проблематики тлумачення у радянській і пострадянській періоди. Терміну «нормативне тлумачення» в юридичній науці дореволюційного періоду ще не існувало, його прототипом було поняття «легальне» або «законне» тлумачення, до якого більшість учених відносили автентичне та узуальне тлумачення. Питання щодо віднесення до легального тлумачення роз'яснень касаційних департаментів сенату та визнання їх обов'язковими, залишалось дискусійним і не знайшло свого розв'язання в даний період. Крім того, залишились невизначеними такі проблемні питання, як об'єкт, предмет та межі тлумачення, що мали важливе теоретичне та практичне значення і потребували більш глибоких загальнотеоретичних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авенариус М. Савиньи и его русские ученики. Передача научного юридического знания в первой половине XIX в. / М. Авенариус. Древнее право. 2005. № 15. С. 108–118.
2. Гредескул Н.А. К учению об осуществлении права. Интеллектуальный процесс, требующийся для осуществления права. 1-е изд. Харьков: Тип. А. Дарре, 1900. 235 с.
3. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права. Пер. с латин. А. Л. Сакетти. М.: Науч.-изд. центр «Ладомир», 1994. 869 с.
4. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. 9-е изд. М.: Н.К. Мартынов, 1909. 364 с.
5. Костюк О.М. Теоретико-правові засади нормативного тлумачення: дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2017. 28 с.
6. Лепіш Н.Я. Наукове розуміння тлумачення норм права. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2015. № 4. С. 12–24.
7. Мейер Д.И. Русское гражданское право. Чтения, изданные по запискам слушателей / Под ред.: Вицын А. И.; Испр. и доп.: Гольмстен А.Х. 10-е изд., испр. и доп. Петроград: Н. К. Мартынов, 1915. 715 с.
8. Новітні вчення про тлумачення правових актів: навч. посіб. з курсу тлумачення правових норм для суддів, що проходять підвищення кваліфікації, і кандидатів на посади суддів, що проходять спеціальну підготовку / В.Г. Ротань, І.Л. Самсін, А.Г. Ярема та ін.; відп. ред., кер. авт. кол. В.Г. Ротань. Х.: Право, 2013. 75 с.
9. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Отв. ред.: Козлихин И.Ю., Сандулов Ю.А. С.-Пб.: Лань, 2000. 608 с.
10. Палешник С.І. Доктринальне тлумачення в судовій практиці. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2014. Вип. 29(1). С. 40. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_29\(1\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_29(1)_11).
11. Трубецкой Е.Н. Лекции по энциклопедии права. М.: Т-во Тип. А.И. Мамонтова, 1917. 227 с.